

RECENZIJOS

Rimša A. Skaitymo tyrimai Lietuvoje: (Analitinė 1918—1978 m. veiklos apžvalga ir būdai šiam darbui gerinti). Metodika bibliotekoms, atliekančioms skaitymo tyrimus. — V.: LTSR valst. resp. b-ka, 1980. — 144 p.

Recenzuojamą knygą sudaro dvi pagrindinės dalys, autorius nurodytos pirmoje paantraštėje. Jos organiškai susijusios — istorinė skaitymo tyrimų Lietuvoje apžvalga ir dabartinės jų būklės aptarimas leidžia išaiškinti neišspręstus klausimus, ieškoti kelių tolesniam tyrimų vystymui. Kiek sunkiau pateisinti antrąją paantraštę. Metodiniai klausimai (kaip organizuoti ir atlikti skaitymo tyrimus) joje liečiami retai ir dažniausiai netiesiogiai. Matyt, ši paantraštė atspindi kokią nors nerealizuotą autoriaus idėją.

Rašyti apie skaitymo tyrimų istoriją Lietuvoje — drąsus žingsnis, nes ši tema kol kas labai menkai nagrinėta. Kaip matyti iš V. Rimšos darbe pateiktos trumpos skaitymo tyrimų istoriografijos (p. 9—11), G. Raguotienė yra bene vienintelė tyrinėtoja, sistemingai užsiimanči skaitymo veiklos istorijos klausimais Lietuvoje. Tačiau jos tyrimo objektas yra tik skaitytojai vaikai ir jų lektūra. Daugiausia apie skaitymo tyrimus rašyta diplominiuose daruose, bet jų pateikiami duomenys, apibendrinimai dažniausiai reikalauja papildymų, patikslinimų, svaresnių argumentų ir pan. Antra vertus, mokslinė skaitymo tyrimų istorija reikalauja atskleisti kiekvienu periodu susiklosčiusias sąlygas skaitymo veiklai ir jos tyrimams organizuoti. Tai nėra lengvas uždavinys, kadangi dar neturime stambesnių mokslinių darbų, skirtų švietimo, leidybos, bibliotekų darbo istorijai Lietuvoje. Iš karto galima pasakyti, kad su šiuo uždaviniu au-

torius sėkmingai susidorėjo. Surinkti ir susisteminti duomenys iš minėtų kultūros sričių gerokai palengvina bendrą orientavimąsi konkrečiu periodu, padeda atskleisti tuos veiksmus, kurie spartino arba stabdė skaitymo tyrimų raidą.

Istorikui, norinčiam tirti ilgesnį laikotarpį, pirmiausia iškyla periodizacijos problema. V. Rimša istorinę knygos dalį suskirstė į tokius periodus:

I. Skaitymo tyrimų ištakos.

II. Tarybinės vyriausybės pastangos plėsti organizuotą liaudies masių skaitymą (1918—1919 m.).

III. Gyventojų skaitymas ir jo tyrimai buržuazinėje Lietuvoje (1919—1940 m.).

IV.1. Gyventojų skaitymas ir jų lektūros šaltinių būklė atkūrus Tarybų valdžią Lietuvoje ir Didžiojo Tėvynės karometais (1940—1945 m.).

2. Pirmieji socializmo kūrimo laikotarpio skaitymo tyrimai (1945—1958 m.).

3. Tyrimų intensyvinimas ir patirties kaupimas bibliotekose (1950—1965 m.).

4. Moksliniai centralizuoti ir lokaliniai tyrimai (1966—1970 m.).

5. Tyrimų raida 1971—1978 metais.

Kaip matyti, pagrindiniu periodizavimo kriterijumi pasirinkti ekonominiai ir politiniai pertvarkymai visuomenėje, liaudies ūkio ir visuomenės socialinio vystymosi etapai. Nuosekliai juo vadovaujantis atskirais periodais išskirti ir tie, kuriuose skaitymo tyrimai nebuvo atlie-

kami (II; IV.1.) arba jie pradėti tik periodo pabaigoje (IV.2.). Faktiškai šiais periodais buvo tik rengiamos sąlygos skaitymo tyrimams. Trys aplinkybės — pirma, autoriaus siekimas plačiau apibūdinti skaitymo veiklos padėtį; antra, prieš mus pirmas darbas, kuriuo norima apimti visą skaitymo tyrimų istoriją Lietuvoje; trečia, darbas turi apžvalgos formą — leidžia laikyti V. Rimšos pasirinktą istorinę periodizaciją priimtina. Tačiau būsimų darbų autoriai privalės žengti antrą žingsnį. Kaip teisingai pastebėjo P. Saudargas, pirmasis V. Rimšos knygos recenzentas¹, būtina sukurti „autonominę tyrimų periodizaciją, atsižvelgiant į jų raidos specifiką“. Tokia periodizacija galima tik visuotinės Lietuvos istorijos laikotarpių ribose. Pirmasis skaitymo tyrimų periodas tada išliktų tas pats kaip V. Rimšos knygoje, kuri, beje, aiškiai rodo, kaip dar mažai padaryta, ji nagrinėjant mums rūpimu aspektu. Iki šiol neišaiškinta, kuris darbas pradeda skaitymo tyrimų istoriją Lietuvoje. Mažai dar galima pasakyti apie iki 1918 m. atliktus tyrimus ir jų rezultatus. Būtų įdomu nustatyti, ar skaitymo tyrimų idėjai atsirasti, paplisti ir realizuoti Lietuvoje darė įtaką skaitymo tyrinėtojų darbai carinėje Rusijoje. Mes dar nežinome, kokį periodą apima skaitymo tyrimų priešistorė ir nuo kada prasideda tikroji jų istorija. Atsakyti į pastarąjį klausimą galima tik atsižvelgiant į vidinius skaitymo tyrimų raidos momentus.

Dabartinės mūsų žinios apie skaitymo tyrimus buržuazinėje Lietuvoje, t. y. antruoju tyrimų laikotarpiu, neleidžia jame išskirti smulkesnių periodų su tik jiems būdingais bruožais. Užtat specifinių skaitymo tyrimų vystymosi dėsnin-gumų kriterijus sėkmingai gali būti taikomas trečiojo, socializmo kūrimo ir jo vystymo Lietuvoje, laikotarpio periodi-

zavimui. Geriausiu atveju čia galimi du periodai, apimantys 1956—1964 m. ir 1965—1977 m. Bet tai tik hipotezė, kurią patikrinti turėtų specialus tyrimas, besiremiantis gilia V. Rimšos užfiksuotų ir kitų autorių duomenų analize.

Skaitymo tyrimų periodizavimo problemos aptarimas rodo, kad recenzuojamoji knyga padeda suformuluoti svarbius metodologinius klausimus ir nurodo galimus jų sprendimo kelius. Ne mažiau reikšmingas skaitymo tyrimo istorijai yra klausimas apie tyrimų savitumą Lietuvoje. Prielaidos šiam klausimui spręsti atsiras tik tada, kai turėsimė išsamų kiekvieno laikotarpio tyrimų vaizdą. Bet jau dabar V. Rimšos knyga leidžia pažymėti, kad skaitymo tyrimo istorijai Lietuvoje būdingas ne tolydumas, bet diskretumas, t. y. trys išskirti laikotarpiai nėra bent kiek glaudžiau tarpusavyje susiję, sunku kalbėti apie perimamumą, tradicijas. Matyt, su šiuo bruožu susijęs lėtas skaitymo tyrimų lygio augimas Lietuvoje.

V. Rimša „Įvade“ nurodo, kad knygoje buvo stengtasi „paminėti ir apžvelgti visus svarbesnius tyrimus, nepriklausomai nuo jų metodikos tobulumo, apimties ir duomenų mokslinio reprezentatyvumo“. Šiai tyrimų rušiai priskirti tyrimai, „kurie davė pradžią šiam darbui, pateikė naujos empirinės medžiagos, buvo įdomūs metodologine prasme arba turėjo svarbią reikšmę tyrimų raidai respublikoje, jų propagandai, praktinei bibliotekų veiklai“ (p. 7—8). Kaip matyti iš chronologinės lentelės (p. 106—122), tokių tyrimų 1918—1978 m. buvo atlikta net 174. Iš jų 42 priklauso 1921—1942 m. laikotarpiui, 30 — 1956—1969 metams. Daugiausia tyrimų atlikta palyginti pr trumpą periodą, 8-ąjį dešimtmetį (1970—1978 m.) — 102. Pastarasis kiekybinis rodiklis galėtų mus džiuginti, jei ne viena detalė. Šio pe-

¹ Saudargas P. Paslaptinas, nežinomas skaitytojas. — Bibliotekų darbas, 1981, Nr. 3, p. 35—36.

riodo svarbesniuose tyrimuose net 24 kartus V. Rimšai nepavyko nustatyti tirtų skaitytojų skaičiaus, vienas metodas taikytas 37 tyrimuose, o dar penkiuose tyrimuose naudoti metodai liko nenustatyti. Visa tai apsunkino autoriui įvertinti atliktus tyrimus, tuo labiau, kad pasirinkti tyrimų atrankos principai yra labai skirtingi.

V. Rimša, aptardamas skaitymo tyrimų raidą 1971—1978 m., tiek ir ankstesnius periodus, teisingai nurodė priežastis, kurios stabdė skaitymo tyrimų vystymąsi. Apskritai jam labiau pavyko negatyvūs, o ne pozityvūs vertinimai. Per dažnai pasitaiko teigiamų vertinimų, kurie nėra pakankamai pagrįsti, neretai jie prieštarauja pateikiamai neigiamai tyrimų charakteristikai. Tokios knygos vietos gali suklaidinti skaitytoją, todėl verta bent pagrindinius teiginius, su kuriais sunku sutikti, nurodyti atskirai. Autoriaus teigimu (p. 29), buržuazinės Lietuvos laikotarpiu buvo atlikta nemaža „**praktinių** tyrimų, turinčių svarbią istorinę, **teorinę**, praktinę reikšmę. Sie tyrimai skatino praktinę bibliotekų veiklą ir rutuliojo respublikoje bibliotekininkystės teoriją, padėjo tvirtus pamatus skaitymo sociologijai, jos teorijos, metodologijos ir metodikos raidai. . .“ (pabrūkta mano — A. S.). Tokia svarbi išvada neseka iš knygoje pateiktų faktų, reikalauja tvirtų argumentų. Cituotu teiginiu taip pat neleidžia patikėti neigiami to periodo tyrimų bruožai. Pagaliau iškyla klausimas, ar tyrimai, kuriuos pats autorius vadina praktiniais, gali turėti teorinę ir metodologinę reikšmę. Knygoje pervertinti Lietuvos tyrinėtojų laimėjimai metodologijos, metodikos, teorijos srityje tarybinio laikotarpio (p. 40, 55, 58, 80, 82). Diskutuotina pažiūra į skaitymo sociologiją kaip į savarankišką bibliotekininkystės mokslo sritį (p. 46, 50). Visus atliktus 1971—1978 m. sąjunginius (kuriuose dalyvavo respublikos bibliotekos), centralizuotus respublikinius ir zonų tyrimus V. Rimšas yra

linkęs vadinti fundamentaliais (p. 65—66). Tačiau tyrimų fundamentalumą lemia ne jų plati apimtis, bet rezultatai. Vadovaujantis šiuo kriterijumi, fundamentalių tyrimų skaičių tektų gerokai sumažinti.

Recenzuojamos knygos autorius painiai aptarė psichologinius tyrimus. Nors jis visai teisingai nurodė, kad respublikoje vykdyti psichologiniai ergonominiai tyrimai „turėjo kitas užduotis, kitus tyrimo tikslus, kitą objektą“, vis dėlto juos traktuoja kaip vieną iš skaitymo psichologijos krypčių (p. 60—61). Todėl ir išvados, jog nuo 1974 m. respublikoje „išryškėjo ir susiformavo skaitymo psichologijos tyrimų kryptys“, „kūrėsi nauja šio tipo skaitymo tyrimų mokykla“ (p. 61), lieka neaiškios, nepakankamai įrodytos. Mokslinės mokyklos statusas ne taip lengvai suteikiamas. Geriausiu atveju galima kalbėti apie tokios mokyklos užuomazgas ir tai tik ergonominijų tyrimų atžvilgiu. Abejones dėl psichologinių tyrimų įvertinimo objektyvumo kartu iškelia klausimą, ar iš tiesų 1971—1978 metai laikytini savitu (tuo pačiu ir nauju) periodu skaitymo tyrimų istorijoje.

Visų pervertinimų, kuriuos matome V. Rimšos knygoje, priežastis, manytume, yra ta, kad autorius neanalizavo skaitymo tyrimų rezultatų. Lieka neatskleista, kiek praturtino įvairiais periodais vykdyti tyrimai mūsų žinias apie skaitytoją, jo skaitymo veiklą. Kaip tik menkas susipažinimas su jau gautais rezultatais (kurių dalis nepaskelbta spaudoje arba yra sunkiai prieinami) stabdo skaitymo tyrimų raidą. Norėtusi žinoti, koks yra Lietuvos tyrinėtojų inšas į skaitymo tyrimų metodologijos, metodikos, teorijos problemų sprendimą. Atsakyti į šiuos klausimus nėra lengva. Galima teigti, kad jie istoriniuose tyrinėjimuose patys sudėtingiausi. Būsiami skaitymo tyrimų istorikai jau galės tai padaryti, nes V. Rimšos istorinė apžvalga sudaro sąlygas tiems klausimams spręsti.

Antroje knygos dalyje autorius detaliai, aiškiai ir tiksliai suformulavo problemas, kurių neišsprendus sunku tikėtis aukštų rezultatų skaitymo tyrimų srityje. Ten pat išvardytos administracinės, organizacinės ir metodinės priemonės, kurios padėtų šalinti esamus trūkumus. Numatyti tas priemonės, kurios galėtų būti įgyvendinamos jau dabar, pirmiausia turėtų atitinkamos instancijos, tarp jų ir LTSR valstybinė tarpžinybinė bibliotekų komisija.

Kai kurie pertvarkymai mokslinio darbo organizavimo srityje pradėti nuo 1976 m. (p. 5—6, 74—75), atliekamas aukšto metodinio ir metodologinio lygio žemės ūkio specialistų skaitymo bei jų poreikių tenkinimo respublikos bibliote-

kose tyrimas, augantis dėmesys skaitymo kultūros ugdymo problemoms, 1979 m. patvirtinta lektologijos programa, kuria vadovaujantis Vilniaus V. Kapsuko universitete dėstomi sociologiniai, psichologiniai ir pedagoginiai skaitymo pagrindai—visa tai sudaro būtinas prielaidas naujam Lietuvos skaitymo tyrimų istorijos periodui formuotis. Prie sumintų prielaidų neabejotinai reikia priskirti ir V. Rimšos knygą. Skaitymo tyrimų padėtis respublikoje jau ir anksčiau kėlė nerimą, bet nebuvo pakankamai argumentų jam pagrįsti. Juos pateikia V. Rimša. Jo darbas duoda pagrindą diskusijoms, kurių galutinis tikslas — aukštesnis skaitymo tyrimų lygis respublikoje.

ALVYDAS SAMENAS

Zukas V. Lietuviškieji literatūros bibliografijos šaltiniai. — V.: LTSR valst. resp. b-ka, 1979. — 180 p.

Literatūros mokslo, kritikos, grožinės literatūros kūrinių dabar sudaro maždaug 20% visos mūsų spaudos produkcijos, nemažai jos išleista ir ikitarybiniais metais. Per visą lietuviškos spaudos istoriją buvo parengta nemaža šios literatūros rūšies bibliografijų, sąrašų, ji atsispindėjo universaliuose bibliografiniuose šaltiniuose. Tačiau grožinės literatūros ir literatūros mokslo bibliografijos istorijos, metodikos, organizacijos klausimai iki šiol plačiai nebuvo nagrinėti ir aptarti. Todėl labai reikalingas ir lauktas V. Zuko veikalas „Lietuviškieji bibliografijos šaltiniai“, kuriame išnagrinėta iki šiol pasirodžiusi literatūros bibliografijos produkcija, jos sudarymo principai, metodologija, aptarti bibliografiniai šaltiniai, apibendrinti literatūros bibliografijos laimėjimai, vertinant juos ne vien praktiniu aspektu, bet ir istoriniu požiūriu. Autorius aptaria įvairių bibliotekų ir mokslo

įstaigų įnašą į literatūros bibliografijos kūrimą, jų vaidmenį literatūros informacijos sistemoje, supažindina su bibliotekose esančiomis kartotekomis, nurodo stambiausius bibliografinių ir informacinių leidinių fondus. Ši medžiaga labai papildo darbą ir sudaro bendrą vaizdą apie grožinės literatūros informacinės sistemos būklę mūsų respublikoje.

Lietuviškieji literatūros bibliografijos šaltiniai skirstomi į dvi pagrindines grupes — tai universalieji, kur šalia kitos spaudos produkcijos registruojama ir literatūros mokslo, kritikos darbai, grožinė literatūra, recenzijos, ir specialieji, t. y. vien grožinei literatūrai, literatūros mokslui, kritikai ir tautosakai skirti šaltiniai. Aptardamas pirmosios grupės leidinius, autorius nurodo, kokią dalį šiose bibliografijose sudaro grožinė literatūra, kokio pobūdžio medžiaga juose registruojama, aptaria pagalbinę ro-